

LILIANA SIKORSKA*

Nieustanny zachwyty. Kolory oraz podróże dalekie i bliskie w twórczości Orhana Pamuka¹

We wspomnieniach Lady Antonii Fraser, żony Harolda Pintera, znajduje się następująca opowieść: „Wiosną 1985 Harold [Pinter] poleciał z wizytą do Turcji w imieniu PEN International, aby zaprotestować przeciwko więzieniu i torturowaniu intelektualistów. Przewodnikiem Harolda Pintera i Arthura Millera został młody pisarz Orhan Pamuk”². Harolda Pintera, zdobywcę Nagrody Nobla w dziedzinie literatury w roku 2005, i Orhana Pamuka, zdobywcę tej samej nagrody w roku 2006, połączyła nie tylko umiejętność tworzenia ważnej literatury, ale też pasja przedstawiania światu niełatwych prawd oraz zadawania niewygodnych pytań. Co ciekawe, w eseju analizującym przemówienie Arthura Millera ze wspomnianej wizyty Pamuk pisze o niejkiej trudności wyrażania swoich poglądów politycznych w kontekście skomplikowanej historii Turcji. Autor podziwia śmiało spostrzeżenia Millera dotyczące praw mniejszości etnicznych i widzi słowa starszego kolegi jako wyraz niezmiennej konieczności ochrony swobody artystycznego wyrazu. Według niego tylko poprzez szacunek dla wolności słowa jesteśmy w stanie bronić godności człowieka, a zgłębiając przeszłość, zmieniać terażniejszość³.

Znając zatem dokonania Orhana Pamuka, moc jego wypowiedzi, tym trudniejsze wydaje się zwięzłe nakreślenie wartości jego dzieł w ich globalnym kontekście, ponieważ w analizie istotnej dla świata literatury istnieje niebezpieczeństwo nadmiernego

* Prof. dr hab. Liliana Sikorska (sliliana@amu.edu.pl), Wydział Anglistyki, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

¹ Pierwszą wersją niniejszego artykułu była wygłoszona przez mnie laudacja podczas uroczystości nadania godności doktora *honoris causa* Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu Orhanowi Pamukowi. Pragnę podziękować p. rektor prof. dr hab. Bogumile Kaniewskiej oraz p. dziekanie Wydziału Anglistyki prof. dr hab. Joannie Pawelczyk za wsparcie tego przedsięwzięcia. Moje serdeczne podziękowania kieruję w stronę p. prorektorki, kierującej Szkołą Nauk o Języku i Literaturze, prof. dr hab. Katarzyny Dziubalskiej-Kołączyk, za wiarę we mnie i przyjaźń.

² A. Fraser, *Must you Go? My Life with Harold Pinter*, Phoenix, London 2010, s. 149.

³ O. Pamuk, *Other Colors. Writings on Life, Art, Books and Cities*, tłum. M. Freely, Faber and Faber, London 2008 [2007], s. 183, 415.

wychwalania. W polskojęzycznej kulturze boimy się poniekąd Gombrowiczowskiego ironicznego *dictum*, „dlaczego zachwyca? bo wielkim pisarzem jest”⁴. Wszelako celebrując twórczość wybitną, postaram się umiejscowić teksty Orhana Pamuka na osi gloryfikacji i interpretacji, i zachowując odpowiedni umiar, przyjrzeć się dorobkowi niepowzed-niego Mistrza Pióra.

Opublikował on jedenaście powieści, tom wspomnień o Stambule (*Stambul. Wspomnienia i miasto*, 2003, *İstanbul: Hatıralar ve Şehir*), dwa albumy zdjęć (*Balkon*, 2018, ang. *Balkon i Kolor pomarańczowy*, 2020, ang. *Orange*), oraz dwa zbiory esejów i wykładów (*Inne kolory*, 2007, *Seçme Yazılar ve Bir Hikâye*, zawierający między innymi mowę noblowską, oraz *Pisarz naiwny i sentymentalny*, 2010, ang. *The Naive and Sentimental novelist*). Otrzymał wiele doktoratów honorowych, między innymi z Georgetown University (2007), University of Florence (2008), American University of Beirut (2008), University of Rouen (2009), Yale University (2010), University of Crete (2018), oraz kilkanaście prestiżowych nagród literackich na całym świecie, np. IMPAC Dublin Award, Prix Medici Etranger, Prix de Meilleur livre étranger etc. Powieść *Dziwna myśl w mej głowie* z 2014 znalazła się też na tzw. krótkiej liście do nagrody Bookera.

Urodzony w Stambule, Pamuk dorastał w dzielnicy Nişantaşı, w rodzinie podobnej do tej, którą opisał w powieści *Czarna księga* z 1990 roku (*Kara Kitap*). We wspomnieniach pisze o tym, iż w przeciwieństwie do innych pisarzy, takich jak Conrad, Nabokov czy Naipaul, to nie brak korzeni, lecz właśnie zakorzenienie w rodzinnym mieście jest jego inspiracją i tamże umiejscowił przeżycia swych bohaterów⁵.

Z opisywanym przez niego miastem związana jest niezwykła wrażliwość Orhana Pamuka na sztukę, co stanowi jeden z kluczy interpretacyjnych. W dzieciństwie i młodości myślał on o karierze artysty malarza, jednak pod naciskiem rodziny podjął studia na wydziale architektury politechniki stambulskiej. Nie został architektem, ponieważ przeniósł się na dziennikarstwo, które ukończył w 1976 roku⁶. Zarówno architektura, jak i sztuka znajdują swoje odbicia w twórczości pisarza. Powieść *Nazywam się Czerwień* (2000, *Benim Adım Kırmızı*), której bohaterami są szesnastowieczni perscy miniaturzyści, powstała właśnie dlatego, iż myślał poważnie o malarstwie. Polifoniczna narrac-

⁴ Parafraza moja – L.S.

⁵ O. Pamuk, *Istanbul. Memories and the City*, tłum. M. Freely, Faber and Faber, London 2006 [2005], s. 6.

⁶ Tłumacząc swoją decyzję o porzuceniu architektury niechęcią do tworzenia ekonomicznie opłacalnych bloków mieszkalnych, Pamuk chciał uniknąć losu architekta opracowującego takie właśnie projekty. Zrozumiawszy, iż dom tworzą ludzie go zamieszkujący, autor przyznał, iż w jego pisarstwie bardzo często pojawiają się podobne mieszkania; Orhan Pamuk, *Other Colours...*, op. cit.

ja o miłości i zbrodni jest też, jak zdradza autor, kroniką opowiadania historii⁷, w której wydarzenia zapisane w osmańskich archiwach przeplatają się z elementami życia pisarza, np. potyczki ze starszym bratem Shevketem (w powieści są dwaj bracia Shevket i Orhan). Tłem opowiadanej historii jest muzułmańska deprecjacja sztuki figuratywnej i sekretnego podziwu sułtana Murata III dla jej twórców. Czerwień oznaczająca krew i zbrodnię jest wszakże kolorem królewskim. Bawiąc się wieloznacznością, Orhan Pamuk tworzy powiastkę filozoficzną pełną odniesień do religii, zamordowany na początku powieści Elegant Effendi czyta sunnicki komentarz Koranu autorstwa Quayyim'a Al-Jawziyya, oraz literatury i sztuki poprzez przywołanie klasycznej opowieści o armeńskiej księżniczce Şirin i synu szacha Persji Hüsrevie, którzy zakochują się w sobie, widząc swe portrety⁸.

Mamy zatem do czynienia, i nie boję się użyć tego słowa, z Artystą postrzegającym i przedstawiającym świat poprzez kolory. Specyficzna synestezja to także gra Pisarza, który bawi się słownymi skojarzeniami, np. słowem „śnieg”, po turecku „kar” (2002, *Kar*) i miejscem akcji, Kars („Kar in Kars”)⁹. Biel śniegu przykrywa niezbyt ładne miasto Kars na obrzeżach kraju, leżącego z kolei na peryferiach świata Zachodu. Granice zdobywanego przez Imperium Osmańskie terytorium to biel, w *Białym zamku* (1985, *Beyaz Kale*) oznaczająca nieosiągalny Lechistan, którego rozbiórów Turcja nigdy nie uzna. Powieść *Biały zamek*, napisana w konwencji znalezionej manuskrypcie, osadzona jest w siedemnastowiecznym Stambule. Odkrywcą manuskrypcie jest niejaki Faruk Darvinoğlu, wnuk Fatmy z *Domu ciszy* (1983, *Sessiz Ev*) – nosi to samo nazwisko, co wskazuje na postmodernistyczne migracje motywów i postaci oraz związki między opowieściami. Co więcej, Wschód i Zachód stają się lustrzanymi odbiciami poprzez fizyczne podobieństwo wprowadzonego przez Turków weneccjanina i jego właściciela Hodży, którzy na końcu powieści zamieniają się rolami.

Artyzm Pisarza widoczny jest także w pracach, na które składają się wykonane przez Niego samej fotografie. Album *Orange*, czyli *Kolor pomarańczowy* z 2020 roku jest niesamowitą wizją jego rodzinnego miasta po zmierzchu. Stare, wychodzące z użycia latarnie emitujące żółto-pomarańczowe światło sprawiają, iż ulice, które w dzień wydają się zwyczajne i niezbyt ładne, stają się enigmatyczne i pełne zagadkowych zaułków. Autor, zżymający się na współczesne, bardziej wydajne białe światło, stara się uchronić

⁷ Ibidem, s. 263. Powieść ta jako opera została przełożona na język muzyki i teatru. Operę pod tym samym tytułem skomponował Aleksander Nowak. Dzięki staraniom dyrektora Fundacji Malta, p. Michała Merczyńskiego koncertowe wykonanie opery w koprodukcji Malta Festival Poznań oraz Teatru Juliusza Słowackiego odbyło się 29.06.2023 w Auli UAM w Poznaniu.

⁸ Ibidem, s. 284.

⁹ Ibidem, s. 173.

od zapomnienia miejsca i ludzi¹⁰. Podobnie wcześniejszy *Balkon* (2018) składający się ze zdjęć Bosforu, wykonanych przez Pisarza pracującego w niemalże Fosterowskim „apartamencie z widokiem,”¹¹ jest zbiorem niezmiennie przywołującym splendor bizantyjskiego Konstantynopola, pożądanego przez Orient i Okcydent¹². W obydwu albumach pisarz jest nie tylko fotografem, lecz także kronikarzem życia miasta wpisującym siebie w krajobraz i go opisującym. Takie chwile zadumy i zachwyty nad ciągle zmiennym, acz paradoksalnie takim samym widokiem to momenty spowolnienia, zebrania myśli, potrzebny Twórcy oddech. Zarówno wędrówki wewnątrz siebie, jak i włączęgi po mieście, kiedy Autor, niepomny zagrożen, staje się Benjaminowskim *flâneur*, podróż w świat, zanurzenie w przeszłości zbiorowej i indywidualnej oraz powroty do domu bądź kraju dla Orhana Pamuka są nie tylko poszukiwaniem natchnienia, ale też myślą przewodnią jego powieści. Stanowiąc matryce interpretacyjne jego twórczości, przypominają czytelnikom topos egzystencji człowieka jako podróży.

Symboliczna droga życia ludzkiego to, jak pisał piętnastowieczny angielski pisarz i tłumacz, John Lydgate: „Radości i smutki splątane w człowieczym losie / je właśnie życie każdemu z nas przynosi”¹³. Z takim stwierdzeniem zgodziłby się niewątpliwie tytułowy bohater powieści *Cevdet Bej i synowie* (1982, *Cevdet Bey Ve Oğulları*), *pater familias* używający osmańskiego tytułu, jeszcze nie nazwiska, który po dorobieniu się fortuny, w spadku przekazuje swoim synom nie tylko majątek, lecz także niewypowiedzianą, nienazwaną w powieści tęsknotę za czymś więcej niż tym, co tu i teraz. Smutek ten, nakazujący bohaterom poszukiwanie innych, głębszych doznań, lecz pozostawiający ich z niezaspokojonym poczuciem niedosytu wrażeń, życia, miłości, może być związany z pojęciem *hüzün*, w języku tureckim oznaczającym melancholię¹⁴. Pisarz wyjaśnia sens tego słowa, odnosząc się do dwóch koncepcji filozoficznych: pierwszej związanej ze zbytnim oddaniem się przyjemnościom życia doczesnego, podobnej do średniowiecznej chrześcijańskiej dewaluacji świata, piętnowanej w angielskich moralitetach, i drugiej, sufistycznej, oznaczającej nieustające poszukiwanie Boga poprzez poddanie się jego woli i odrzucenie świata materialnego na rzecz doznań duchowych. Na mistycyzmie su-

¹⁰ O. Pamuk, *Orange*, tłum. E. Oklap, Steidl, Göttingen 2020, s. 9.

¹¹ E.M. Forster, *A Room with a View*, Penguin, London, 1990 [1908].

¹² Zob. P. Mansel, *Constantinople. City of the World's Desire 1453–1924*, John Murray, London 1995, s. 3.

¹³ Zob. J. Lydgate, wstęp do tłumaczenia *Pielgrzymki życia człowieka Gulleme Deguileville'a*, Boydell and Brewer, Woodbridge, Suffolk 1996, org. średnioangielski: „All worldly blyse meddyld is with stryff / ffor ay the cours of thys mortal lyff” (ll. 49–50).

¹⁴ O. Pamuk, *Istanbul...*, op. cit., s. 81.

fistycznym zasada się fabuła *Nowego życia* (1994, *Yeni Hayat*)¹⁵, w której co prawda nie widzimy unicestwienia własnego „ja” (*al-fana*)¹⁶, lecz jego transformację. Młody bohater, Osman, zafascynowany księgą, która wydaje się kluczem do jego życia, porzuca studia i oddaje się tropieniu istoty bytu. Tak jak dla wczesnośredniowiecznych bizantyjskich ascetów, zwanych głupcami lub błaznami Boga¹⁷, podążanie za wewnętrznymi nakazami, a w powieści Pamuka włóczęga, staje się drogą ku prawdziwej ofierze, wymagającej, jak pisze nauczyciel sufizmu poeta Rumi, „odwagi i wytrzymałości”¹⁸. *Nowe życie* unaocznia nie powrót do ortodoksyjnego islamu, lecz potrzebę duchowości połączonej z tradycjami Wschodu, zniszczonej we współczesnej Turcji przez narzuconą świeckość Kemalizmu. Aykut Önder Sariçiftçi, turecki kompozytor, a prywatnie przyjaciel prof. Krzyszofa Szydzisza, z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, napisał muzykę do fragmentu powieści opiewającego płomień nowego życia odnajdywany w trakcie wędrówki¹⁹.

Czytanie powieści Orhana Pamuka to też obcowanie z detalem. Ta cecha jest po części związana z szacunkiem, jakim pisarz obdarza przedmioty codziennego użytku, drobiazgi łączące się z ukochaną osobą, tworzące wielowymiarowy obraz bohaterów i miejsc, w których przebywali. Peregrynacje po Stambule przywołują najdrobniejsze wspomnienia w *Muzeum niewinności* (*Masumiyet Müzesi*) z 2008 roku. Orhan Pamuk w swoich wykładach z Harvardu mówi o archiwistycznym aspekcie gatunku, w którym przechowujemy obyczaje, sposoby życia i język właściwy danej epoce. Dla pisarza każda powieść to kolekcja pewnych zdarzeń, a mało ważne drobiazgi nabierają wartości historycznej. Przedmioty zatem definiują pojęciowy system możliwości, który wyznacza gra-

¹⁵ Tytuł powieści inspirowany był utworem Dantego *Vita Nuova* (*Other Colours...*, op. cit., s. 260). Utwór Dantego, skomponowany ok. 1292 roku, to wierszowana opowieść o miłości połączona wstawkami lirycznej prozy. D. Alighieri, *Vita Nuova*, tłum. M. Musa, Oxford University Press, Oxford, 2008 [1999].

¹⁶ Al-Ghazālī (zm. 1111) jest jednym z najznamienszych filozofów arabskich zajmujących się sufizmem. To, co sufiści nazywali unicestwieniem (*al-fana*), Al-Ghazali przedstawiał jako bliskość Boga (*qurb*). Al-Ghazālī starał się propagować pobożność jako wymóg dla tych, którzy chcieli podążać drogą sufizmu; M.E. Marmura, *Al-Ghazali*, [w:] P. Adamson, R.C. Taylor (red.), *The Cambridge Companion to Arabic Philosophy*, Cambridge University Press, Cambridge 2008 [2005], s. 140.

¹⁷ R. Maïssonneuve, *Margery Kempe and the Eastern and Western Tradition of the perfect fool*, [w:] M. Glascoe (red.), *The Medieval Mystical Tradition in England*, University of Exeter, Exeter 1982, s. 1–17.

¹⁸ Rumi, *The Essential Rumi*, tłum. C. Barks, Penguin, London 1995, s. 246.

¹⁹ W języku tureckim: *İçimde ışıltısını hissettiğim yeni hayat, uzakta bir yerde, belki erişilmez bir ülkedeydi ama hareket ettikçe ona yaklaştığımı, en azından eski hayatımı arkada bırakabildiğimi seziyordum* (O. Pamuk, *Nowe życie*, fragment z oryginału).

nice języka używanego w danym czasie i domenie. Wartość obiektów jest względna, jako że wszystkie związane są z historią miłości bogatego Kemala, twórcy muzeum, do biedniejszej dalekiej krewnej Füsun i ilustrują po części obsesję głównego bohatera, ale też siłę uczucia opierającego się upływowi czasu, istniejącego poza podziałami społecznymi. Odkrywanie pokładów znaczeń prowadzi nas do sublimacji Blake'owskiej percepcji „świata w ziarenku piasku” tudzież „wieczności w godzinie”²⁰. Pisarz przyznaje, iż inspirował się *Fizyką* Arystotelesa, starając się ustanowić związki między niepodzielnymi punktami i niezliczonymi momentami, z których składa się czasoprzestrzeń. W taki sposób epizody w powieści tworzą linię łączącą duże i małe części narracji, wiążąc je z doświadczeniami bohaterów²¹. Ta dbałość o szczegóły przywołuje sztukę powolnego czytania w szybko pędzącym świecie, a wykorzystanie historii kina tureckiego sprawia, że powieść staje się intermedialna.

Wędrówki o zmierzchu związane z odchodzącym w niepamięć zawodem ulicznego sprzedawcy bozy, tradycyjnego tureckiego napoju, są kanwą powieści *Dziwna myśl w mej głowie* (2014, *Kafamda Bir Tuhaflık*), narracji utkanej z nakładających się na siebie historii ludzi i miasta. Angielskojęzyczny tytuł *A Strangeness in my Mind* pochodzi z autobiograficznego utworu *Preludium* romantycznego poety angielskiego Williama Wordswortha, poematu przywołującego ulotną przeszłość. Podobnie podtytuł w stylu osiemnastowiecznych powieści mówiący o przygodach i marzeniach Mevluta oraz o opiewaniu życia Stambułu między 1969 a 2012 rokiem nawiązuje do idei „prawdziwych historii”²². Zew przygody²³, konieczność opuszczenia rodzinnego gniazda łączy się zawsze z symboliczną podróżą w świat w celu wypełnienia rytuału dorastania²⁴. Powieść Pamuka, pełna nostalgii za przemijającym światem, oparta jest na kanwie miłości młodego Mevluta do Samihy, dziewczyny dostrzeżonej na weselu kuzyna. Pisząc do niej listy miłosne i przekonując, żeby z nim uciekła, Mevlut nie wie, że jego kuzyni wyślą mu jej mniej atrakcyjną siostrę Rayihę, z którą się ożeni i utworzy bardzo udany związek i dla której będzie się imał różnych zajęć, stale wracając do tego, co robił za młodu, czyli wieczornego sprzedawania bozy i jogurtu na ulicach Stambułu.

Dla Mevluta to podążenie za miłością i potajemny ślub, dla nastoletniego Cema w *Rudowłosej* (2016, *Kırmızı Saçlı Kadın*), opuszczonego przez ojca aptekarza, to przy-

²⁰ W. Blake, *Complete Works*, edited by G. Kernes, Oxford University Press, Oxford 1972 [1957], s. 431.

²¹ O. Pamuk, *The Naïve and the Sentimental Novelist. The Charles Eliot Norton Lectures, 2009*, tłum. N. Dikbaş, Faber and Faber, London 2016 [2010], s. 79.

²² Zob. np. D. Defoe, *Robinson Crusoe* (1719) tudzież *Moll Flanders* (1722).

²³ Joseph Campbell nazywa takie zdarzenie zawołaniem do przygody (*call to adventure*); J. Campbell, *The Hero with a Thousand Faces*, Fontana Press, London 1993 [1949], s. 49–58.

²⁴ Odnoszę się tu do tytułu powieści Virginii Woolf *The Voyage Out* (1915).

jęcie pozycji czeladnika u kopacza studni. Obie opowieści są pretekstem do dywagacji na temat relacji synów i ojców (w tej kolejności). Pisarz, który mowę noblowską poświęcił reminiscencji relacji z ojcem w kontekście literatury oraz filozofii Wschodu i Zachodu, w *Rudowłosej* zestawia mit Edypa z perskim tekstem Ferdousiego – opowieści o Rustamie i Sohrabie. Powieści Orhana Pamuka mają głębię, do której warto wracać, a intertekstualność tej prozy przypomina o toczącym się dialogu między kulturami w znaczeniu synchronicznym i diachronicznym.

Podobne skomplikowane relacje charakteryzują labirynt miasta amalgamowany z labiryntem umysłu w *Czarnej księdze*, w której poszukiwanie Rüyi, zaginionej żony głównego bohatera, prawnika Galipa, i jej potencjalnego kochanka, felietonisty Cellala, przestacza się w owiane tajemniczością tropienie własnego „ja”. Tworząc intrygę powieści, autor przyznał się do zabawy z formą gazetowego felietonu, a wpisawszy postać autora w proces narracji, Orhan Pamuk staje się głosem z wewnątrz tekstu, jednocześnie postrzegającym i postrzeganym. Dwoistość roli bohatera i pisarza, uzurpacja przez Galipa tożsamości Cellala nakreślona jest w kontekście zmiennych losów miasta, poddanego westernizacji, acz tęskniącego za świetnością imperium.

Rewizja procesów historycznych jest jednym z najciekawszych aspektów dzieł twórcy opierającego się reorientalizacji, której bardzo trudno uniknąć współczesnym pisarzom tureckim publikującym na Zachodzie. W prozie Orhana Pamuka historia republiki jest bardzo często przedstawiona przez indywidualne doświadczenia bohaterów, niedopowiedziana, a aluzje do polityki i religii zawołowane, spowite milczeniem, jak *nomen omen* w *Domu ciszy*. Nakreślając drogi postępowania Mustafy Kemala Atatürka, Autor przypomina presję wywieraną na zwykłych ludzi, związaną między innymi z koniecznością przybrania nazwisk, zmianą alfabetu ze staroosmańskiego na łaciński, a co za tym idzie, szukaniem nowej tożsamości jednostkowej i narodowej. Odrodzenie narodowe według wizji Atatürka zostaje okupione utratą tekstualnej przeszłości zapisanej przez historyków osmańskich w dawnym alfabecie, którego w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku nie znają już wnuki głównej bohaterki powieści, dziewięćdziesięcioletniej Fatmy, przywiązanej do tradycji reprezentantki swego pokolenia²⁵. Jej podróż do przeszłości jest pełna żalu i pretensji do nieżyjącego już męża, który entuzjastycznie przyjmował reformy Atatürka. Tak na marginesie, babcia pisarza przed zamążpójściem studiowała historię, choć tak naprawdę nie interesował jej ani Wschód, ani Zachód, popierała sekularyzację, nie zdając sobie sprawy, iż będzie ona pretekstem dla późniejszych ruchów nacjonalistycznych²⁶. Poniekąd przepowiadając wydarzenia z 11 września

²⁵ Zob. E.J. Züricher, *Turkey. A Modern History*, I.B. Tauris, London, 2021 [1993] oraz P. Kinross, *Atatürk. The Birth of a Nation*, Weidenfeld and Nicolson, London, 2001 [1964].

²⁶ O. Pamuk, *Istanbul...*, op. cit., s. 108. Zob. także E. Gökner, *Orhan Pamuk. Secularism and Blasphemy. The Politics of the Turkish Novel*, London, Routledge, 2013.

2001 roku, *Dom ciszy* jest jedną z najlepszych powieści obnażających rodzący się fundamentalizm islamski w sprzężeniu z tureckim nacjonalizmem.

Zagadnienie poszukiwania tożsamości kulturowej jest również centralnym problemem w *Śniegu*, gdzie autor, zahaczając o kwestie noszenia hidżabu przez młode Turczynki, odnosi się do przymusowego przyjęcia zachodnich wzorców świeckości po abdykacji Abdula Hamida II, rozwiązaniu kalifatu i upadku imperium. W powieści miasto, zasypane śniegiem i odcięte czasowo od świata, staje się więzieniem, którego Ka (Kerim Alakuşođlu) chciał uniknąć, wyjeżdżając z Turcji piętnaście lat wcześniej. Jak jego literacki krewny – Kafkowski Józef K.²⁷, Ka jest poetą dalekim od politykowania i wydaje się zagubiony, złapany w sieci sił komunistycznych, liberalnych, nacjonalistycznych i fundamentalistycznych oraz separatystycznych (kurdyjskich), których działań nie rozumie. Jego ubrany w słowa poezji strach spowodowany jest niemożnością wydostania się z patowej sytuacji. Zagadkę Ka próbuje rozwikłać pisarz Orhan, usiłujący odtworzyć wydarzenia trzech dni spędzonych przez poetę w Kars. To z jego narracji dowiadujemy się, że wiersze Ka zaginęły, a on sam został później zabity w Niemczech. Tekst jest więc zarówno przędzą życia Ka, jak i odzwierciedleniem procesu tkania fikcji na osnowie historii.

Obrazem powrotu operuje także ostatnia powieść *Noce zarazy* (2021, *Veba Gece-leri*), opowiadająca o tajemniczych wydarzeniach dziejących się na początku XX wieku, związanych z wybuchem czarnej śmierci na małej fikcyjnej wyspie Minger na Morzu Śródziemnym²⁸. Tak jak w innych powieściach, tu również mamy problematyczną kwestię tożsamości narodowej, ilustrującą rozwój imperializmu oraz związki i kontrasty między Imperium Osmańskim i Europą²⁹. Życie księżniczki Pakize, odkrywane przez jej prawnuczkę, historyczkę, Mînę Mingerli, to historia schyłku imperium, ale też nieuniknionych migracji i wpływów Zachodu – przez wzmianki postaci Sherlocka Holmesa i hrabiego Monte Christo – oraz powrotu do języka i kultury przodków, niezbywalnych części składowych tożsamości etnicznej narratorki. Na swojej drodze Mîna, jak wielu innych bohaterów noblisty, spotyka pisarza Orhana Pamuka, z którym dzieli miłość do muzeów³⁰. Ona sama, podobnie jak Pamuk, już jako dziecko rozumiała „jak głębokie,

²⁷ O. Pamuk, *Other Colours...*, op. cit., s. 226.

²⁸ Pisarz rozpoczął pracę nad nią w 2017 roku, dwa lata przed wybuchem pandemii Covid-19.

²⁹ Zob. Adolfa Slade'a *Turkey and the Crimean War. A Narrative of Historical Events*, Smith, Elder and Co., London, z 1867 r., który opowiada o wojnie krymskiej (6.10.1853 – 30.03.1856) z protureckiej perspektywy czy *Historię osmańskich Turków* Edwarda Creasy'ego z 1878 roku, opisującą zmiany w okresie reform w XIX wieku. E.S. Creasy. *History of the Ottoman Turks*, Khayat, Beirut 1961.

³⁰ O. Pamuk, *ibidem*, s. 723.

tajemnicze więzi łączą przedmioty i historię, pismo i naród³¹. W powieści historia Mingeru, po części oparta na losach Cypru, bądź Krety, prześlędzona przez Mînę, splata się z dziejami rodziny sułtana Abdülhamida³² i jego obalonego brata, Murada V, uwięzionego wraz z całą rodziną Çiragan, i jest pretekstem do dywagacji Autora na temat początków Republiki Turcji, nacjonalizmu oraz dobrowolnych lub przymusowych migracji³³. Polskiego czytelnika może zainteresować postać głównego aptekarza sułtana, Stanisława Bonkowskiego Pashy, potomka Polaków, którzy uciekli z kraju z powodu rosyjskich prześladowań po powstaniu styczniowym. Dla nich Imperium Osmańskie stało się nowym domem, świadcząc o więzach spajających Polskę i Turcję.

Marzeniem Osmana (ur. 1258, zm. 1324, panujący ok. 1299–1324) – eponimicznego założyciela dynastii Osmanów, było stworzenie niepokonanego ogromnego państwa. Imperia polityczne są jednak przemijające; współcześni pisarze, tacy jak Orhan Pamuk, kreują znacznie trwalsze, acz niematerialne potęgi, a poprzez swoją twórczość docierają do najdalszych zakątków świata, do każdego, kto chce do takiej wspólnoty dołączyć. Pisarz jest więc kustoszem pamięci zbiorowej i indywidualnej, sumieniem narodu, w całej jego przeszłej i dzisiejszej złożoności. Jego powieści są jak archeologiczne rysunki pokazujące osady zmian stanowiące warstwy znaczeń, które przez nawiązania do literatury i zabawę z konwencjami nabierają cech hipertekstu. Czytając utwory Orhana Pamuka dzielimy jego nieustanny zachwył nad rzeczywistością, obcujemy z ponadczasową literaturą, która w swojej światowej wielkości składa hołd małemu człowiekowi i zwyczajności, zatrzymując czas, pozwala na chwilę wzruszenia, skłania ku refleksji.

Konkludując, pozwolę sobie na przytoczenie pewnej reminiscencji. Jest koniec sierpnia 2009 roku, niedługo wylatujemy na przedłużony weekend do Stambułu, ja siedzę w swoim gabinecie, obłożona utworami Orhana Pamuka. Kilka dni wcześniej moja mama, wówczas jeszcze dyrektor literackiego muzeum (Muzeum im. Jana Kasprowicza) w małym mieście, Inowrocławiu, z którego pochodzę, wspomniała, że musimy zobaczyć muzeum Mickiewicza. Oczywiście, jakże można pojechać do Stambułu bez zobaczenia miejsca ostatniej drogi patrona naszego uniwersytetu? Ważniejsze jednak dla mnie są miejsca związane z powieściami tureckiego noblisty. Notuję więc z tekstu *Stambułu. Wspomnień i miast* nazwy dzielnic, ulic, ważnych osobistości z historii Turcji. Na tę scenę wchodzi mój mąż, Jacek Fisiak, językoznawca, który towarzyszył mi we wszystkich literackich podróży, od Niemiec Hildegardy z Bingen, po Australię Davida Maloufa. „Jesteś już totalnie – zawsze lubił używać słów aktualnie modnych wśród studen-

³¹ O. Pamuk, *Noce Zarazy*, tłum., P. Kawulok, Wydawnictwo Literackie, Kraków, 2023, s. 723.

³² Istnieją różne formy pisowni imienia ostatniego sułtana imperium. Zarówno Abdul Hamid jak i Abdülhamid to ta sama osoba.

³³ Zob. A.L. Macfie, *The End of the Ottoman Empire 1908–1923*, Pearson Education, London, 1998.

tów – zapamukowana?” – pyta. Ja tak. Byłam i będę. I tego życzę wszystkim czytelnikom noblisty.

**Nieustanny zachwyty.
Kolory oraz podróże dalekie i bliskie
w twórczości Orhana Pamuka**

Orhan Pamuk, zdobywca Nagrody Nobla w dziedzinie literatury w 2006 roku, jest jednym z najciekawszych współczesnych pisarzy, którego twórczość w znaczący sposób przyczynia się do zrozumienia kulturowych podstaw oraz różnic Orientu i Okcydentu, islamu i chrześcijaństwa. Jako niedoszły artysta malarz, obecnie fotograf amator, Autor w niezwykle sposób posługuje się w swoich utworach kolorem, unaoczniając nieustanny zachwyty w stosunku do otaczającego go świata, kreowanego w powieściach. Najważniejszym motywem twórczości Pamuka są jednak podróże dalekie i bliskie, wędrówki wewnątrz siebie, jak i włączęgi po mieście, zwłaszcza po rodzinnym Istambule. Inspirujące wojaże w świat zestawia on z powrotami do domu bądź kraju, tamże Pisarz ukazuje zanurzenie bohaterów w przeszłości zbiorowej i indywidualnej w całej jej historycznej i politycznej złożoności. Niniejszy artykuł jest analizą utworów Orhana Pamuka z perspektywy podróży, które przypominają czytelnikom topos egzystencji człowieka jako drogi.

Słowa kluczowe: Orhan Pamuk, kolory, narracje podróżnicze, Orient, Okcydent, podróże, sufizm, kemalizm

**Continual Wonder. Colors and travels near and far
in the works of Orhan Pamuk**

Orhan Pamuk, the winner of the Nobel Prize in Literature in 2006, is one of the most interesting and versatile of contemporary writers whose prose contributes to the understanding of the cultural background of the Orient and the Occident forged out of the juxtaposition of Islam and Christianity. As a might-have-been artist, who is currently an amateur photographer, the author, in an uncommon way, visualizes the continual wonder towards colors in the surrounding reality featuring in his fictional and non-fictional texts. The most important aspects of Pamuk's works, however, are the journeys near and far and those within oneself, as well as the wanderings through cities, especially those of his native Istanbul. Aside from the returns home and to the motherland, Pamuk contrasts the inspiring voyages out with the voyages into the collective and individual past, in all their historical and political complexity. The present paper is an overview of Orhan Pamuk's works from the perspective of colors and the aforesaid passages, which remind his readers of travelling as a basic topos of the course of human existence.

Key words: Orhan Pamuk, colors, travel narratives, Orient, Occident travel, Sufism, Kemalism